

1

1: Spomin na južno postovko (*Falco naumanni*), izumrlo slovensko gnezdilko, vse bolj blede, ostajajo pa zapisi o njenem nekdanjem gnezdenju in številčnosti. Na sliki je mladič iz enega zadnjih legel na Ljubljanskem barju, fotografiran leta 1987.
foto: Davorin Tome

Leto 2011, Ljubljana, Slovenija. Po spominu mi še zmeraj roji slika z DOPPS-ovega izleta na Ljubljansko barje leta 1993 v okolico Drenovega griča. Še vedno si živo predstavljam, kako smo pri znameniti transformatorski postaji opazovali družino južnih postovk (*Falco naumanni*). Speljane mlade postovke so se igrivo lovile po zraku in posedale po žicah. Takrat si nismo niti približno predstavljali, da opazujemo zares zadnji zarod južne postovke v Sloveniji. Pa vendar nas izumrtje te ptice pri nas kasneje ni presenetilo. Odkar pomnim, je bila južna postovka v Sloveniji sila redka prikazen, tako da je njeno dolgoročno preživetje viselo na zelo tanki nitki. Vendar je takšna predstava z zgolj izkustvi napolnjenega spomina bolj privid kot pa resničnost. Še na začetku 20. stoletja je Othmar Reiser (1861-1936) v svojem popisu ptic okolice Maribora o južni postovki pisal kot o zelo pogosti ptici, celo pogostejši od postovke. Reiserjevi in še mnogi drugi dragoceni zapisi iz preteklosti nam tako razodevajo, da južne postovke le ni pokopala njena redkost, pač pa je bilo posredi še vse kaj drugega.

Listanje po starih ornitoloških bukvah

// Al Vrezec

PRÆFATIO (Uvod)

Nedvomno, čas teče, vse pa se spreminja. Šele ko se ozremo na zapise minulih časov, lahko opisane spremembe dojamemo in razumemo. Brskanje po starih zapisih pa ima zaradi njihove eksotičnosti glede na današnje razmere še poseben draž. Samo pomislite, ko bi se mogli s časovnim strojem predstaviti v cesarske čase in bi se z daljnogledom v roki sprehodili po takratnih livadah. Nepopisno! Množica južnih postovk in zlatovrank (*Coracias garrulus*), vmes pa še kak črnočeli (*Lanius minor*) ter tu in tam rjavoglavi srakoper (*Lanius senator*). In bolj ko se bomo pogrežali v preteklost, bolj bo svet za nas eksotičen in to prav pred domačim pragom.

Ornitologi smo vajeni prebiranja različnih ornitoloških knjig in priročnikov. V žepu jih tiščimo celo na terenskih pohajkovanjih. Današnje znanje o evropskih pticah je dobro zaobjeto v velikih ornitoloških delih 20. stoletja, ki so jih denimo spisali Stanley Cramp (1913-1987), Urs N. Glutz von Blotzheim (1933) in Kurt M. Bauer (1926). Po večini smo seznanjeni tudi z nekaterimi starejšimi deli iz 19. in 20. stoletja, ki sistematično opisujejo takratno favno. No, vse skupaj naj bi se pravzaprav začelo v 18. stoletju, ko je Carl Linné (1707-1778) postavil in s sodobniki razvil sistem razvrščanja živih bitij na pregleden in primerljiv način. Ključno pri tem je delo *Systema naturae* z letnico 1758 in njegova zadnja dopolnjena izdaja iz leta 1766. Eden Linnéjevih sodobnikov, Joannes Antonius Scopoli (1723-1788), je deloval tudi na tedanjem Kranjskem, zato začnimo naše listanje po starih ornitoloških bukvah iz obdobja med 15. in 18. stoletjem kar pri njem.

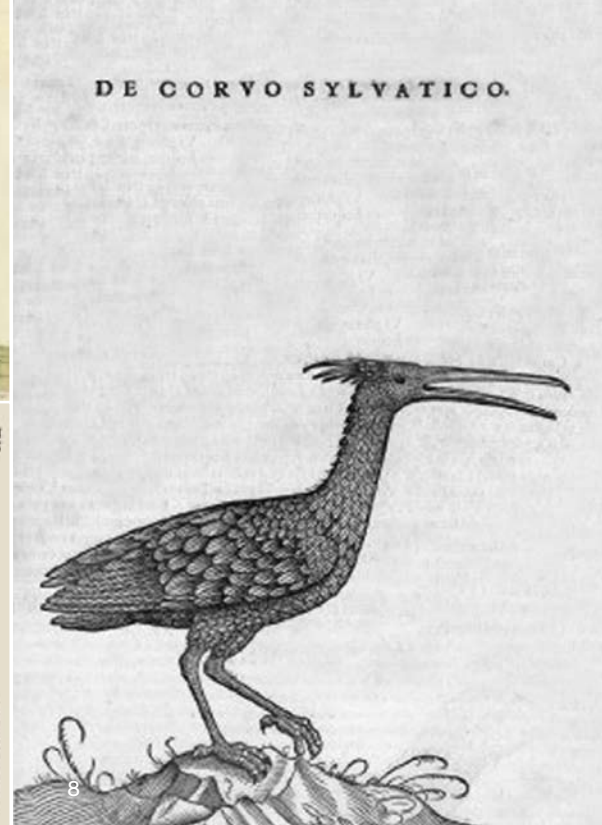
DESCRIPTIONES AVIUM (Opisi ptic)

Z opisi ptic, objavljenih v *Annus I. historico-naturalis* leta 1769, je Scopoli podal prvi seznam ptic na Slovenskem, naboru pa je dodal še kopico drugih vrst s skoraj vsega sveta. Po danes veljavni taksonomiji naj bi bil Scopoli v tem delu za znanost prvič opisal kar 13 vrst ptic. Med njimi bodejo v oči vrste, ki jih danes na Slovenskem ne poznamo, denimo rumenokljuni viharik (*Calonectris diomedea*) in beloglavka (*Oxyura leucocephala*), ali pa gre za danes pri nas domnevno izumrle gnezdilke, kot je črnoglavi strnad (*Emberiza melanocephala*). Bržkone pa nas ob prebiranju Scopolija presenečajo navedbe, ki jih glede na 18. stoletje ne bi pričakovali. Takšna je na primer turška grlica (*Streptopelia decaocto*), po Scopoliju *Columba risoria*. Grlica naj bi se bila po Evropi razširila šele v 20. stoletju, Scopoli pa jo je že obravnaval kot vrsto Kranj-

ske. Primer ostaja še nerazjasnjen! Po drugi strani pa moramo vedeti, da je Scopolijevo delo zgolj katalog vrst z dokaj skupimi kratkimi opisi. Podobno kot Linnéjeva *Systema naturae*, kjer je vrsta opisana le z nekaj besedami. Velika uharica (*Bubo bubo*) denimo kot »*Strix capite auriculato, corpore rufo*« (slov. sova z ušesi na glavi, telo rdečkasto). Vendar pa sta tako Linné kot Scopoli v duhu znanstveno korektne prakse, če je bilo možno, citirala ustrezne vire, kjer so bile te vrste predstavljene bolj podrobno. Čeprav Linnéjevo *Systema naturae* iz leta 1758 danes po dogovoru upoštevamo kot začetek poimenovanj in znanstveno osnovanih opisov vrst, večine vrst Linné pravzaprav ni odkril na novo. Opise in tudi imena je namreč črpal iz drugih predhodno objavljenih del. V 18. stoletju je bila objavljena kopica knjig z opisi in sezname lokalne favne in flore. Že sam Linné je tako predhodno popisal živalstvo Švedske v delu *Fauna svecica* iz leta 1746, kjer je podal natančnejše opise vrst in lokacije, kjer je vrste opazoval. Iz Scopolijevega seznama citiranih del je zanimivo, a malo znano delo *Elenchus vegetabilium et animalium per Austriam inferiorem observatorum* iz leta 1756, v katerem je Wilhelm Heinrich Kramer (umrl 1765) popisal floro in favno Spodnje Avstrije (Niederösterreich). To je bil eden prvih popisov, ki je sledil Linnéjevemu priporočilu. V popisu je še posebej natančno opisal rjavo komatno tekico (*Glareola pratincola*), ki je danes v Avstriji in Sloveniji zgolj redka gostja. Po njegovem opisu je leta 1766 rjavo komatno tekico kot *Hirundo pratincola* poimenoval Linné, Kramerju na čast pa je Scopoli aleksandru nadel ime *Psittacula krameri*.

DESCRIPTIONES ICONIBUS (Slikovni opisi)

Slikovni ornitološki priročniki so za sodobne ornitologe ključnega pomena, saj so se izkazali kot najbolj učinkoviti pri določanju ptic na terenu. Pogrnjavščina pa ni nova! Tega so se namreč zavedali že renesančni in baročni ornitologi. Mnogo bolj preprosto in nedvoumno je bilo namreč vrsto narisati, kot pa jo na dolgo in široko opisovati. Erik Pontoppidan (1698-1764) je na primer v *Den Danske Atlas eller Konge-Riget Dannemark* iz leta 1763 podal le seznam vrst danskega kraljestva po veljavni Linnéjevi nomenklaturi, do tedaj nepoznane vrste pa preprosto narisal brez posebnega opisa. Tako na primer danes veljavni opis močvirske uharice (*Asio flammeus*) ni nič drugega kot ime *Strix flammea* in nazorna ilustracija. Raziskovalci so v natančnih popisih avifavne izbranega območja opise tako pogosto opremili z nazornimi risbami ptic v, zanimivo, kar se da naravnih položajih in ne kot ustreljene ali nagačene

vse od zadnjih pomembnejših prirodoslovnih odkritij antičnih avtorjev, na primer Aristotela (*Historia animalium*) in Plinija Starejšega (*Naturalis historia*). Aristotelove in Plinijeve ornitološke zapise je sicer že leta 1544 kot prvi obdelal William Turner (1508-1568) v delu *Avium praecipuarum*.

Prvo obširnejše temeljno ornitološko delo je bila tretja Gesnerjeva knjiga *Historiae animalium* iz leta 1555, ki je bila posvečena pticam. Čeprav so se Gesner in njegovi nasledniki posvetili predvsem evropskim pticam, so vsa ta dela pravzaprav svetovne monografije, saj so v njih popisali tudi vse ptice, ki so jih popotniki prinesli iz daljnih krajev. Gesner se z razvrščanjem ptic vključno z netopirji ni posebej ukvarjal, pač pa jih je preprosto razvrstil po abecedi. V obširnih latinskih opisih je obdelal vse znanje od antičnih opazovanj in življenjskih navad vrste, vključujoč prehrano, gnezdenje in življenjski prostor, do razširjenosti in pomena za ljudi, tako koristnih kot škodljivih, ter celo bajeslovnih plati. Iz njegovih zapisov lahko razberemo, da je dobro poznal zlasti južni del Evrope, tudi naše kraje, zato je za nas Gesnerjevo pionirsko delo še toliko bolj pomembno. Še več, Gesner je v opise vključil tudi poimenovanja ptičjih vrst v različnih jezikih: grščini, italijanščini, španščini, francoščini, nemščini, hebrejščini, holandsčini, flandrščini, angleščini, poljščini in tudi ilirščini. Ilirščina je bila namreč mešani jezik slovensčine in hrvaščine, ki je bil v 16. stoletju očitno pomemben evropski jezik in eden izmed le dveh slovanskih jezikov, ki ju je Gesner vključil v svoja dela. Tako so bila na primer imena, kot so *cziepie* (čaplja), *cziz* (čizek), *hus* (gos), *labut* (labod), *orel*, *fokol* (sokol), *skrziwan* (škrjanec), *wyr* (vir = velika uharica), *wrana* (vrana), zapisana in

natisnjena že leta 1555. Le pet let po izidu Trubarjevega abecednika! Poleg tega nas Gesnerjevo pisanje preseneča z avifavnističnimi navedbami, ki si jih danes na prostoru Slovenije in okolice ne moremo prav dobro predstavljati. Pri znamenitem opisu klavžarja (= *De Corvo sylvatico*) navede, da ta ptica, ki je sicer gnezdila po Bavarskem in Štajerskem, danes izginja, vendar gnezdi še po Italiji in pri Puli v Istri.

V uvodu svoje knjige se je Gesner zahvalil nekaterim svojim sodobnikom, po večini zdravnikom, med njimi tudi Aldrovandiju. Ta je v letu 1599 izdal prvega od treh delov svoje *Ornithologiae*, ki je kasneje izšla še v več ponatisih. Orjaško delo treh knjig (skupaj s prek 2.200 stranmi) je prva ornitološka monografija. Le-te Aldrovandi ne bi bil mogel izdati brez podpore papeža Gregorja XIII., materinega bratranca. Aldrovandi je šel v svojih delih še korak dlje od Gesnerja in tako postavil temelje sodobni taksonomiji, ki jo je kasneje nadgradil Linné. Vrste je namreč uredil po nekem logičnem sistemu. Opise je sistematično zgradil na poglavjih, v katerih je podal opis ptice z ilustracijo, imena za vrsto v različnih jezikih, tudi ilirščini, razlike od drugih podobnih vrst, podatke o razširjenosti, kjer je upošteval tudi antične navedbe, opisal oglašanje, druge značilnosti, kot sta vonj ali način leta, prehrano, gnezdenje, selitev, značaj, opisal sovražnike in prijatelje (danes bi temu rekli medvrstni odnosi), življenjsko dobo, podal pregled poimenovanja v zgodovini, vedeževalske lastnosti, moč napovedovanja, vlogo v duhovnosti in etiki, vlogo v pisavi in pregovorih, uporabnost za ljudi (npr. kot hrana, zdravilo ipd.), simboliko, zbral različne zgodbe in pripovedi o vrsti in povzel zgodovinske navedbe. Skratka, v delu je zbral tako naravoslovno kot humanistično pomemb-

6: Velika droplja (*Otis tarda*) iz nekdanje britanske populacije (Albin 1731).

7: Del prvega seznama ptic v tiskani obliki, objavljenega leta 1495 po zapisih Albertusa Magnusa.

8: *De Corvo sylvatico* oziroma klavžar (*Geronticus eremita*) je v 16. stoletju še gnezdil po Italiji in v Istri (Gesner 1555).

9: Naslovnica temeljnega dela evropske in svetovne ornitologije *Ornithologiae* Uliссеja Aldrovandija. Na sliki je ponatisnjena izdaja iz leta 1646.

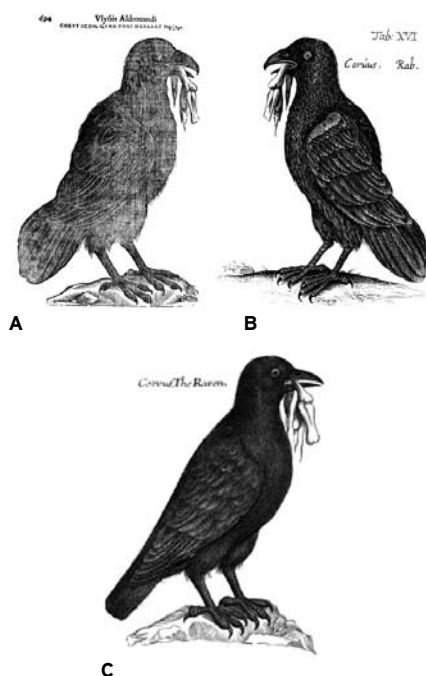
10: Aldrovandijeve risbe so kasnejši avtorji pogosto prerišovali. Na sliki so risbe krokarja (*Corvus corax*) iz del Aldrovandija (1646) - **A**, Jonstona (1650) - **B** in Willoughbyja (1676) - **C**.

11: V renesančnih mestih naj bi se pojavljale mnoge mrhovinarske ptice, med njimi celo egiptovski jastreb (*Neophron percnopterus*). Upodobitev iz Jonstona (1650).

12: Časovni redosled del in piscev omenjenih v prispevku od konca 15. do druge polovice 18. stoletja.

ne vsebine in jih povezal v ornitološko delo biblijskih razsežnosti. No, Aldrovandi je šel celo tako daleč, da je v pregled vključil celo bajeslovna ptičja bitja, kot so feniks, harpija, sirena idr. Aldrovandijeve ilustracije ptic so bile kasneje vzor mnogim ornitologom. Pogosto so motive prerišovali prav iz Aldrovandijeve Ornitologije, na primer Jonston in Willoughby. Jonston se je kasneje v delu *Historiae Naturalis de Avibus* iz leta 1650 osredotočil predvsem na naravoslovne vsebine, povezane s pticami, in ilustracije predstavil bolj pregledno. Glede na današnji čas je zanimiv zapis tako Aldrovandija kot Jonstona, da so se v tedanjih renesančnih mestih redno pojavljali in gnezdili različni mrhovinarji, ne le vrane (*Corvus corone/cornix*), pač pa tudi krokarji (*Corvus corax*), črni škarniki (*Milvus migrans*) in ponekod celo egiptovski jastrebi (*Neophron percnopterus*).

Revolucijo v ornitološki taksonomiji s povsem modernim znanstvenim pristopom pri preučevanju ptic pa sta naredila Willoughby in Ray z delom *Ornithologiae*, ki je izšlo leta 1676. S kritičnim pogledom na tedanje razlage pojavov sta ovrgla nekatere še vedno žive antične razlage. Do tedaj je na primer prevladovalo Aristotelovo mnenje, da lastovke, ki prek zime skrivnostno izginejo, pravzaprav hibernirajo. Willoughby in Ray sta našla bolj verjetno razlago, da odletijo drugam, se torej odselijo. Novost je bil sistem vrst, urejen po njihovih morfoloških značilnostih, pri čemer sta vrste združevala v skupine podobnih vrst, ki bi jim danes lahko rekli rodovi. S tem sta zasnovo binomske nomenklature znanstvenega poimenovanja živih bitij, ki jo je kasneje dodelal Linné. Tako je denimo nastal rod pastiric *De Motacilla* z vrstami *Motacilla alba*, *Motacilla flava* in *Motacilla cinerea*. Tudi ta knjiga je obravnavala ptice z različnih

10

11

koncev sveta, med katerimi je tudi opis vrste *Cygnus cucullatus* oziroma dodo (*Raphus cucullatus*). Zadnji dodoji naj bi v Willoughbyjevem času še živeli na Mavriciju, ilustracija v knjigi pa je bila verjetno narejena po preparatu, ki so jih tedaj še hranili v britanskih muzejih.

LINGUA ORNITHOLOGIANA (Ornitološki jezik)

Za konec pa še o jeziku. Če je danes mednarodni znanstveni jezik angleščina, je to bila v času 15. do 18. stoletja latinščina. Kljub temu pa so se na tem področju že uveljavljali tudi drugi jeziki. Willoughbyjeva Ornitologija je bila že leta 1678 prevedena v angleščino, v 18. stoletju pa so že nastajala izvirna dela v nacionalnih jezikih. V letu 1760 je tako Mathurin Jacques Brisson (1723-1806) objavil dvojezično delo *Ornithologie-Ornithologia* v latinščini in francoščini, Pontoppidan leta 1763 popis flore in favne Danske v danščini, Thomas Pennant (1726-1798) pa svojo *British Zoology* iz leta 1768 v angleščini. No, edino na Slovenskem objavljeno ornitološko delo iz obdobja 15. do 18. stoletja je bil Scopolijev popis kranjskih ptic v latinščini. V slovenščini je Scopoli zapisal le nekaj imen ptic, ki jih je kasneje dopolnil še Žiga Zois (1747-1819). Na ornitološka dela v slovenščini pa je bilo treba počakati še slabih 100 let.

Predstavljena dela vsekakor niso vsa, saj je bilo zlasti 18. stoletje izjemno plodno glede ornitoloških zapisov in knjig. Danes v dobi velike informacijske eksplozije prihajajo na dan tudi stoletja pozabljeni dela starodavnih piscev, v katerih se skrivajo dragocene informacije za današnji in prihodnji čas. Veliko, kar smo vedeli, smo v teku stoletij pozabili, veliko tega, kar smo nekoč imeli, smo izgubili, ne da bi vedeli, da

smo to sploh kdaj imeli. Šele z vpogledom v preteklost bomo znali razložiti in ovrednotiti, kaj imamo danes in kam nas lahko nepremišljeno ravnanje s tem svetom pripelje jutri.

FINIS. (Konec) ●

VIRI (v prispevku navedena dela):

- Internetni vir digitaliziranih starih knjig: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/>
- GREGORI, J. (2008): Joannes A. Scopoli, njegovi "Descriptiones avium (1769)" in kranjska imena ptičev. – *Scopolia* 65: 1-32.
- HAGEMAJER, W. J. M. & M. J. BLAIR (eds.): The EBCC Atlas of European Breeding Birds. – T & AD Poyser, London, pp. 684-685.
- JANČAR, T. (1999): Nomenclatura carniolica barona Žige Zoisa – ob 200. obletnici rokopisa. – *Acrocephalus* 20 (94/96): 71-86.
- REISER, O. (1925): Die Vögel von Marburg an der Drau. – Naturwissenschaftlichen Verein in Steiermark, Graz, 143 pp.
- SIERADZKI, A.E., JOHNSON, D.H., RADLEY, P., LEWIS, D.P. & RUHE, F. (2007): Original literature describing the entire Order of Strigiformes (extant and fossil Genera, species, and subspecies) 1758-2007. Global Owl Project, Center for Biological Diversity, Tucson, Arizona. (data DVD)
- VREZEC, A., DENAC, D. & TOME, D. (2009): Krokar na ozemlju Slovenije in bližnje okolice: analiza pojavljanja od pleistocena do danes ter odnos človeka do vrste. – *Scopolia* 66, 1-63.

